SHARQ MINIATYURA SAN’ATIDAGI KOSHIN VA NAQSH KOMPOZITSIYALARI ASOSIDA YO‘QOLGAN ME’MORIY BEZAKLARNI REKONSTRUKSIYA QILISH TAMOYILLARI

Sh.A.Yusupova
Guliston davlat pedagogika instituti,
“San’atshunoslik” kafedra katta o‘qituvchisi
Tel.: +998999030286

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIV–XVII asrlar Sharq miniatyura san’ati Temuriylar, Safaviylar hamda Buxoro maktabi namunalarida aks etgan me’moriy tasvirlar, sirkor koshin va naqsh kompozitsiyalarini tahlil qilish orqali yo‘qolgan me’moriy-dekorativ bezaklarni ilmiy rekonstruksiya qilish tamoyillari yoritilgan. Taklif etilayotgan tamoyillar restavratsiya amaliyotidagi subyektiv gipotetik xatoliklarning oldini olishga va milliy me’moriy meros ob’ektlarining autentikligini saqlab qolishga hizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Sharq miniatyurasi, me’moriy restavratsiya, koshin va mozaika, girih, islimiy naqsh, raqamli rekonstruksiya, Temuriylar davri, Buxoro miniatyura maktabi, autentiklik, anaxronizm.

Markaziy Osiyo, xususan, O‘zbekiston hududidagi tarixiy-me’moriy obidalar jahon madaniy merosining ajralmas va nodir qismini tashkil etadi. O‘rta asrlar Sharq me’morchiligining o‘ziga xos vizual va ramziy tili hisoblangan koshinsozlik, ganchkorlik va mozaika san’ati bino hamda inshootlarning nafaqat konstruktiv, balki yuksak estetik qiymatini ham belgilab bergan.[Askarov A. A. : 1-384] Biroq asrlar davomidagi tabiiy ofatlar zilzilalar, iqlimiy yemirilishlar, harbiylashgan nizolar hamda nooqilona restavratsiya jarayonlari natijasida ko‘plab me’moriy obidalarning sirkor koshinli qoplamalari, girih va islimiy naqsh kompozitsiyalari butunlay yo‘qolgan yoki jiddiy shikastlangan.

An’anaviy me’moriy restavratsiya amaliyotida yo‘qolgan bezak elementlarini qayta tiklashda yozma manbalar, arxeologik topilmalar hamda saqlanib qolgan qiyosiy namunalar yetarsiz bo‘lgan holatlar tez-tez kuzatiladi. Bezaklarning asl xususiyatlari, ranglar gammasi, geometrik mutanosibliklari hamda stilistik hammonlik to‘liq ma’lum bo‘lmagan sharoitda o‘tkazilgan gipotetik tiklash ishlari ko‘pincha tarixiy haqiqatning buzilishiga olib keladi. Ushbu metodologik bo‘shliqni to‘ldirishda Temuriylar va Safaviylar davri Sharq miniatyura san’ati alohida hujjatli va vizual manba sifatida namoyon bo‘ladi. O‘rta asrlar Sharq miniatyura san’ati namunalari shunchaki kitob bezagi yoki badiiy estetika mahsuli bo‘lib qolmay, balki o‘z davrining me’moriy makonini, fasad va interyer bezaklarining plastik hamda rang-barang kompozitsion yechimlarini yuksak aniqlikda aks ettirgan o‘ziga xos vizual va hujjatli manba tasviriy arxiv vazifasini o‘taydi. Musavvirlar tomonidan qog‘ozga muhrlangan ushbu tasvirlar binolarning hajmiy-makoniy tuzilishi, koshin va ganchkorlik naqshlarining ranglar palitrasi hamda teksturasini ilmiy va amaliy jihatdan qayta tiklashga xizmat qiluvchi qimmatli ma’lumotlar bazasini shakllantiradi.

Sharq miniatyurasi va me’morchiligi o‘rtasidagi o‘zaro mutanosiblik va sintetik aloqalar sovet hamda zamonaviy san’atshunoslik va me’morchilik maktablari vakillari tomonidan turli rakursda tadqiq etilgan. Miniatyuralardagi me’moriy tasvirlarning hujjatlilik darajasi va ularning kompozitsion tuzilishi G.A.Pugachenkova, L.I.Rempel, A.U.Uralov kabi olimlarning ilmiy izlanishlarida umumiy me’moriy uslublar kontekstida tahlil qilingan. Shuningdek, K.Behzod va uning ilmiy-ijodiy maktabiga bag‘ishlangan O.F.Akimushkin, A.A.Ivanov hamda mahalliy tadqiqotchilardan N.Norqulov, Sh.Shoyakubovlarning ishlarida tasvirdagi detalizatsiya va bezak an’analari o‘rganilgan.[Uralov A. U.:7-310]

Miniatyuralarda aks etgan koshin hamda naqsh kompozitsiyalarini bevosita me’moriy restavratsiya jarayoniga – xususan, geometrik modellashtirish, proportsional masshtablash va yo‘qolgan fasad bezaklarini aniq raqamli hamda amaliy rekonstruksiya qilish usuliyatiga tatbiq etish masalasi tizimli ravishda mustaqil tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha yoritilmagan. Aksariyati san’atshunoslik tavsifiy xarakterida bo‘lib, me’moriy-amaliy va restavratsion usuliyatlar bilan integratsiya qilinmagan.

Sharq miniatyura san’atida tasvirlangan me’moriy bezak namunalari girih, islimiy naqshlar, koshinli mozaikalarning kompozitsion va semantik xususiyatlarini tahlil qilish orqali tarixiy me’moriy obidalarning yo‘qolgan bezak qatlamlarini ilmiy asoslangan holda qayta tiklash ya’ni rekonstruksiya qilish tamoyillarini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. XIV–XVII asrlar Sharq, Toshkent, Samarqand, Buxoro, Hirot va Tabriz maktablari miniatyuralaridagi me’moriy tasvirlarni tipologik va xronologik jihatdan tasniflash;
2. Miniatyuralarda aks etgan koshin va naqsh kompozitsiyalarining geometrik girih va o‘simliksimon islimiy modullarini aniqlash hamda ularning real me’moriy namunalar bilan proportsional muvofiqligini qiyosiy tahlil qilish;
3. Tasviriy manba va real me’moriy obyekt o‘rtasidagi masshtab, rang gammasi va simvolik interpretatsiya nisbatlarini belgilovchi mezonlarni shakllantirish;
4. Miniatyura materiallari bazasida yo‘qolgan me’moriy bezaklarni raqamli (2D/3D modellashtirish) va amaliy rekonstruksiya qilishning bosqichli tamoyillarini ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish bo‘yicha tavsiyalar shakllantirish.

Ilk bor Sharq miniatyura san’atidagi me’moriy bezak elementlari shunchaki badiiy dekorativ komponent sifatida emas, balki yo‘qolgan me’moriy koshin va naqshlar strukturasi hamda ranglar palitrasini aniq tiklash imkonini beruvchi birinchi darajali grafik-hujjatli manba sifatida ilmiy muomalaga kiritiladi. Restavrator-me’morlar, ganchkor va koshinsoz ustalar hamda madaniy meros obektlarini muhofaza qilish tashkilotlari uchun ilmiy-amaliy qo‘llanma bo‘lib hızmat qiladi. U yodgorliklarni rekonstruksiya qilishda aniqlik darajasini oshirishga va tarixiy haqiqatni saqlab qolishga imkon beradi. [Shoyakubov Sh.: 6-144]

Sharq miniatyura san’ati shunchaki o‘rta asrlar kitob grafikasi va estetik hodisasi bo‘lib qolmay, balki yo‘qolgan me’moriy-dekorativ qatlamlarni ilmiy asosda tiklashda almashtirib bo‘lmas grafik va hujjatli manba ekanligini ko‘rsatdi. XV–XVII asrlar Temuriylar, Safaviylar hamda Buxoro miniatyura maktablari me’moriy obyektlarning sirkor koshinlari, girih hamda islimiy naqsh kompozitsiyalarini yuqori

aniqlikda muhrlagan bo‘lib, ulardagi aksonometrik tasvirlash uslubi bezak panellarini perspektiv qisqarishlarsiz, to‘g‘ri burchakli yoyilma shaklida o‘rganish hamda asl simmetriya modullarini ajratib olish imkonini beradi.[Zahidov P. Sh.: 8-240]

Sharq miniatyura san’ati yo‘qolgan me’moriy-dekorativ qatlamlarni ilmiy asosda rekonstruksiya qilishda almashtirib bo‘lmas grafik-hujjatli manba ekanligini ko‘rsatdi. Ishlab chiqilgan to‘rt bosqichli usuliyat identifikatsiya qilish, geometrik dekonstruksiya, proportsional masshtablash hamda raqamli-amaliy integratsiya jarayonlari restavratsiya amaliyotidagi subyektiv gipotetik xatoliklar va anaxronizmning oldini oladi. Ushbu metodologiyani O‘zbekiston madaniy meros ob’ektlarini muhofaza qilish, miniatyura tasvirlarining raqamli reestrini shakllantirish hamda restavratsiya loyihalarida majburiy ekspertiza manbasi sifatida qo‘llash milliy me’moriy durdonalarni asliga mos holda qayta tiklash va kelajak avlodga yetkazishda muhim ilmiy-uslubiy poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Askarov A. A. O‘zbekiston tarixi va madaniyati. Toshkent: Fan, 2018. — 384 b.
2. Mankovskaya L. Y. Formoobrazovaniye i tipologiya zodchestva Sredney Azii IX–nachala XX veka. Tashkent: Tashkent: Izdatelstvo literatury i iskusstva im. Gafura Gulyama, 1980. — 208 s.
3. Norqulov N., Shoyakubov Sh. Kamoliddin Behzod: Albom-monografiya. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 1984. — 180 b.
4. Pugachenkova G. A., Rempel L. I. Ocherki iskusstva Sredney Azii: Drevnost i srednevekovye. Moskva: Iskusstvo, 1982. — 288 s.
5. Pugachenkova G. A. Zodchestvo Sredney Azii. XV vek: Tipologicheskiye issledovaniya. Tashkent: Izdatelstvo literatury i iskusstva im. Gafura Gulyama, 1976. — 116 s.
6. Shoyakubov Sh. Sharq miniatyura san’ati va uning badiiy-stilistik xususiyatlari. Toshkent: San’at, 2006. — 144 b.
7. Uralov A. U. O‘rta Osiyo me’morchiligi tarixi: Darslik. Samarqand: SamDAQI nashriyoti, 2012. — 310 b.
8. Zahidov P. Sh. Me’mor olami (O‘tmish me’morchilik va restavratsiya nazariyasi Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1996. — 240 b.
9. Pancarotlu O. Perception and Representation of Architecture in Medieval Persian Manuscripts // Journal of Islamic Studies. 2003. — Vol. 14, No. 2. — P. 131–153.
10. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondi [Elektron resurs]. URL: http://beruni.uz (murojaat qilingan sana: 15.09.2026).

11. The Victoria and Albert Museum / The British Library Collections (London) — Persian and Timurid Manuscripts Collection [Electronic resource]. — URL: https://www.bl.uk/manuscripts (murojaat qilingan sana: 20.09.2026).
12. The Metropolitan Museum of Art (New York) — Islamic Art & Miniatures Archive [Electronic resource]. — URL: https://www.metmuseum.org (murojaat qilingan sana: 18.09.2026).

3-YO‘NALISH. TARIXIY VA MADANIY MEROSNI TASVIRIY SAN’AT VA MUHANDISLIK GRAFIKASI VOSITASIDA O‘RGANISHNING TA’LIMDAGI INNOVATSION IMKONIYATLARI